

АНТРОПОЦЕНТРИЧНА І КОРДОЦЕНТРИЧНА ПАРАДИГМИ СВІТОГЛЯДУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті досліджується антропоцентрична і кордоцентрична парадигма творчості Тараса Шевченка. Аналізуються твори, в яких виявляється особистісне начало, наголошується, що через особистість як феномен поет приходить до осмислення її ролі в історії національної держави.

Ключові слова: антропоцентрична і кордоцентрична парадигма творчості Тараса Шевченка, особистісне начало, роль особистості в історії національної держави.

В статье исследуется антропоцентрическая и кордоцентрическая парадигма творчества Тараса Шевченко. Анализируются произведения, в которых проявляется личностное начало, акцентируется, что через личность поэт приходит к осмыслению ее роли в истории национального государства.

Ключевые слова: антропоцентрическая и кордоцентрическая парадигма творчества Тараса Шевченко, личностное начало, роль личности в истории национального государства.

In this article the antropotsentric and kordotsentric paradigm of works of Taras Shevchenko is investigated. The poems in which the personality is presented is analyzing, it is underlined that through person poet goes to interpretation its role in the history of the national state.

Key words: the antropotsentric and kordotsentric paradigm of works of Taras Shevchenko, personality, the role of person in the history of the national state.

Тарас Шевченко був переконаним антропоцентристом. У центрі його світогляду завжди стояла людська особистість з її глибоким внутрішнім світом, прагненнями і пориваннями. Філософія українсь-

кого кордоцентризму як визначальна риса національного світогляду яскраво виражена і в Шевченковому баченні та сприйнятті світу. Його антропоцентрична і кордоцентрична парадигми ґрунтувалися на авторитеті Святого Письма, духовних традиціях середньовічної Русі, особливостях романтичного світосприйняття та авторського "Я" митця.

Т. Шевченко своєю творчістю засвідчує прихильність до "філософії серця", що була розроблена Памфілом Юркевичем. Як і для філософа, для поета серце є осередком духовного життя, яке визначає сутність людської особистості. Також це центр душевного і духовного життя людини, осердя морального життя особистості. Вихідним пунктом усього доброго і злого, світлого і темного у словах, думках і вчинках людини є також серце. В антропоцентричному світогляді Тараса Шевченка природа підпорядковується людині, є віддзеркаленням її внутрішнього світу. У природі людина бачить себе саму, відлуння і резонанс свого внутрішнього світу. Антропоцентризм Т. Шевченка проявляється і в тому, що минуле і сучасне у баченні митця постає передусім через образи конкретних людей. Історія українського народу для Т. Шевченка – це галерея постатей, яскравих особистостей, які творили цю історію.

Людина в інтерпретації Т. Шевченка є породженням доби. А епоха Романтизму була перейнята ідеєю людської та національної свободи до самих своїх основ. Відповідно до романтичних світоглядних засад поет бачив націю як колектив індивідів. Тож свободі нації передуює насамперед воля індивідів, які її складають.

Дмитро Чижевський правомірно наголошує на тому, що Бог, Ісус Христос у Т. Шевченка "антропологізується", – наближається до людини, та, власне, і є людиною, лише надзвичайною; бо божеське є людське, лише те дійсне людське, до чого звичайна людина не доростає і дорости не може. В якомусь сенсі Христос був ідеальною, зразковою людиною. І Богоматір, – як ідеальний тип матері змальовує Т. Шевченко в "Марії". Думку "аналізувати" серце матері за життям Пречистої Діви Т. Шевченко носив довго, і образ Марії є в його поезії ніби найвище здійснення тієї теми "трагедії матері" і того образу жінки, що проходить через усю творчість Т. Шевченка. "Ця антропологізація божественних образів наближує "Марію" Шевченка до тих спроб антропологічного змалювання "Життя Христа", що так характерні для XIX віку" [1, 172].

Загалом епоха Романтизму була захоплена ідеєю філософа Д. Штрауса про антропологізацію Святого Письма. То дійсно був сміливий крок уперед, який першим в Україні зробив Тарас Шевченко. Цим він іще раз утвердив свій антропоцентризм. Крім того, світогляд поета логічно і гармонійно кореспондує з історичним "христіанством", коли постать і образ Ісуса Христа є центром світової

історії. Для українського митця цей світлий образ рятівника людства є втіленням ідеальної особистості. Т. Шевченко продовжує традицію киеворуського книжника Іларіона, у "Слові про Закон і Благодать" якого Ісус Христос постає як боголюдина, в якій поєдналися риси божественного і людського.

В. Горський писав, що твори Т. Шевченка на його сучасників справляли враження передусім своєю "напруженою емоційністю, абсолютизацією почуття й емоційного сприйняття навколишньої дійсності" [1, 163]. Водночас уся творчість Т. Шевченка засвідчує певну маргінальність соціального становища поета. Вийшовши із селян-кріпаків, здобувши волю завдяки своєму колосальному таланту, перед яким схилилися та який визнали кращі уми тогочасної Російської імперії, Т. Шевченко наблизився до дворянства, але ніколи не увійшов до нього. Водночас він прагнув достукатися до цього соціального класу, який вирішував питання українського буття. А Т. Шевченко ототожнює себе з Україною. Його світ – це світ українського національного космосу і буття. В його інтерпретації "Україна – це екзистенційний стан буття. Його особиста доля й доля його народу стають віддзеркаленням одне одного. Тим-то образ України, яким вимальовується він у поетичному доробкові Шевченка, утворив на емоційному, чуттєвому рівні підґрунтя, що зумовлювало і в його час, і в подальшому спрямування й інтелектуальні теоретичні зусилля у галузі розробки філософії української ідеї" [1, 164].

Т. Шевченко бачить два світи в українському бутті. Це світ села і світ козаччини. Останній репрезентує собою образ минулого, яке проектується на сучасне. Село постає як своєрідний сакральний ідеал, що творить модель сакрального світу України. І в цьому світі Т. Шевченко бачить і себе самого як особистість.

Виявом Шевченкового глибокого антропоцентризму є також його численні автопортрети, яких у митця було понад п'ятдесят. Ці "самозображення" Т. Шевченка, як писав В. Яцюк, відрізняються "складним психологізмом. Зібрані разом, зведені до єдиного хронологічного ряду, автопортрети утворюють своєрідний образний життєпис митця. Навіть для неутаємниченого у секрети малярства і в подробиці поетової біографії Шевченкові "поличчя" (так художник подеколи називав свої автопортрети) можуть розкрити трагедію і велич його дивовижної долі, передати складну динаміку його інтелектуального та емоційного життя" [5, 4–5]. Зображаючи себе самого, митець використовував стилістику улюбленого Рембрандта. Поезія та проза Т. Шевченка також містить автопортрети, передані словом. Тут митець репрезентує таку притаманну українському менталітету рису, як самопізнання. Від давніх часів український народ культивує гасло "пізнай себе".

Григорій Сковорода у своєму трактаті "Наркіс. Розмова про те: пізнай себе" переосмислив образ античного Нарциса. В античній міфології це особа, закохана у себе до самозабуття, що, врешті, помирає від любові до себе. У трактаті Г. Сковороди ми бачимо образ людини, яка задивлена у себе, звернена у глибину своєї внутрішньої сутності та прагне пізнати себе справжнього. Т. Шевченко, як і Г. Сковорода, стоїть на тому, що, вдивляючись у себе, своє обличчя, очі, кожну рисочку і зморшку, людина приходить до пізнання своєї "внутрішньої людини", свого власного неповторного "Я". Пізнавши себе, людина починає пізнавати інших, відтак шанувати і цінувати їх. Творчість Т. Шевченка є наскрізь автобіографічною. У кожному його творі присутнє духовне "Я". Автопортрети Т. Шевченка – це не милування собою, а пізнання себе, самоаналіз, заглиблення у свою свідомість і підсвідомість. Кожен автопортрет віддзеркалює певний період чи подію у житті митця. Ця галерея не є статичною, вона динамічна, змінна, як ріка Шевченкового життя.

Тарас Шевченко мислив і дивився на світ по-українськи, тож мова була частиною його природи. До приходу Т. Шевченка у літературу відсутність української мови як літературної гальмувала процес політичного визначення нації та розгортання українського суспільства. У передмові до другого видання "Кобзаря" Т. Шевченко, перебуваючи у Седневі 1847 року, виклав свої погляди на тогочасний стан літератури та перспективи розвитку національного письменства. Він писав, що необхідно підносити українську літературу через глибоке пізнання життя свого народу, володіння рідною мовою, через національну свідому позицію літераторів, які покликані забезпечити самостійний шлях розвитку українського письменства: "А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чіє краще, нехай судять люди".

Потрапивши у Петербург молодю людиною, Т. Шевченко розумів, що зберегти свою письменницьку і національну ідентичність та неповторність зможе тільки через творення національної літератури рідною мовою. Так він бачив і формування української нації через мову. Ю. Луцький писав: "Його перейнятість Україною була унікальним явищем в інтелектуальній історії того часу, і в своїй самотності й пристрасності він був постаттю, яка майже не знала напівтонів" [3, 178]. Він виявив своє авторське "Я" вже у ранній поемі "Перебендя". То слово Т. Шевченка мандрує Україною, звертаючись до кожного зі своїх співвітчизників. Але головною є його розмова з Богом, що ведеться через серце.

Слово для Т. Шевченка є почуте від Бога і передане людям. Для нього воно – меч духовний, як у барокового попередника Ла-

заря Барановича. Та ж сама ідея звучить і в поемі "Неофіти", коли Т. Шевченко звертається до Господа Бога з проханням послати йому достойне слово:

*Пошли мені святее слово,
Святої правди голос новий!
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти! ("Неофіти").*

Це звернення до Бога продиктоване прагненням митця віднайти нову функцію слова у нову добу, коли визначалася історична цінність української нації. М. Жулинський пише, що "Шевченко відчував естетичну необхідність віднайдення нових ціннісних стратегій, з допомогою яких пробуджена індивідуальна духовна енергія вливалася б у процес національного самоусвідомлення народу" [2, 90]. Ці стратегії він формує на основі знання минулого. Для Т. Шевченка гайдямаччина – це не тільки справедлива помста. Він усвідомлює, що такі криваві жертви не можуть вести до гармонії. Тож для митця це трагедія українського народу, так само трагічним і болісним є протистояння різних релігійних конфесій. Він усвідомлює, що релігійна роз'єднаність етнічних українців не йде на користь історичному формуванню нації. Він усвідомлює себе серед українського народу, виявляючи пошану до героїв за їхню жертвність в ім'я незалежної України, а водночас дорікає за розбрат і боротьбу за владу між собою. Славні діла прадідів це – "тяжкі діла", бо вони проливали кров за Москву і Варшаву, передали "своїм синам свої кайдани, свою славу". Після гайдямаччини Україна "навіки заснула", тобто все завершилося повною поразкою, причина якої – братовбивчі війни. Так митець намагається через переживання подій минулого відродити національну свідомість, аби досягти морального очищення нації.

Козацьке минуле є для Т. Шевченка конфліктним і дисгармонійним, натомість гетьманщина як устрій бачиться ним в якості ідеальної форми історичного буття. У вірші "Сон" ("Гори мої високі...") старий дідусь говорить про неї як про "Божий рай". А стара козацька столиця Чигирин у розповідях діда постає як "святє" і "славне" місто. Але ідеальним світом для Тараса Шевченка є не сучасне і не минуле, а майбутнє. Як наголошує В. Горський, "ідея переображення, так традиційна для української духовної традиції, перетворення України переноситься у майбутнє. Поет свідомо осмислює себе у функції пророка, який творить картину прийдешнього золотого віку порятунку як проект українського майбутнього. Саме в цій функції поета-пророка сприйняла Шевченка українська суспільна думка" [1, 167]. Для Т. Шевченка цей світ асоціюється передусім із волею людини –

особистою та національною. Так бачиться ним і те, як і звідки виростає національна ідеальна спільнота. Вона не приноситься зовні, а народжується у власних глибинах:

*У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля ("І мертвим, і живим...").*

У 1845 році Т. Шевченко написав поетичний цикл "Давидові псалми", які стали своєрідною духовною декларацією авторського "Я" і вираженням поетового пророцтва. Ці десять переспівів із Псалтиря взяті не випадково. Т. Шевченко добре знав Псалтир і знайшов у ньому те, що відповідало його баченню України та себе у ній. Так, у Псалмі 136 він звертається:

*І коли тебе забуду,
Ієрусаліме,
Забвен буду, покинутий
Рабом на чужині.
І язык мій оніміє,
Всохне, лукавий,
Як забуде пом'янути
Тебе, наша славо.*

У цьому біблійному псалмі йдеться про страждання євреїв у вавилонському полоні. То були 70 страшних років у неволі, коли Ізраїль перебував під владою царя Навуходоносора, а євреї мріяли про відродження своєї держави. Для Т. Шевченка це прагнення до вільної України, тож він просить Бога допомогти:

*Встань же, Боже, поможи нам
Встать на ката знову.*

У "Молитві Ієремії пророка" осмислюється місія пророка – будити приспаний неволею дух народу, спонукати його прагнення до боротьби. Хто ж стане лідером, якого давно очікує народ? Єремія плакав над долею євреїв, які за гріхи предків були поневолені своїми колишніми рабами. Цикл "Три літа" являє собою своєрідний діалог із Богом про Україну. Митець мислить тут себе як національного про-

рока, цілком свідомого своєї місії. Виходячи з цього, Т. Шевченко шукає причини національної неволі, знаходячи їх у духовному невільництві, зрадництві, відступництві, фарисейській покорі, роз'єднаності нації, продажності національної еліти, відсутності національної ідеї. У містерії "Великий льох" Т. Шевченко репрезентував глибоку національну таїну української душі через систему образів. Він передбачає народження нового Івана Гонти, що "розпустить правду й волю по всій Україні". Водночас народиться другий Іван-близнюк, який творитиме не добро, а зло для України:

*Один буде, як той Гонта, Катів катувати!
Другий буде... оце вже наш! Катам помагати.*

Таке страшне пророцтво робить українська ворона. До цього привело духовне невільництво, що й стало головною причиною політичної неволі. Т. Шевченко виступав за близькість еліти і народу. Він шукає історичну правду, щоб вона згуртувала націю в єдиний політичний організм, озвучила його національну ідентичність. Духовна держава повинна лягти в основу політичної держави, це взаємопов'язані елементи.

Поезія Т. Шевченка увібрала в себе історичний досвід нації, особливо гайдамацький. Чомусь саме він став для Т. Шевченка виявом найсильніших прагнень до національної волі. Тут митець сповідує тезу М. Гоголя про те, що "справжня національність перебуває в самому духові народу". Т. Шевченко немилосердно таврує у своїх земляків зловісний комплекс малоросійства, вважаючи найтяжчим гріхом зраду України. Для нього Україна стала втіленням матері, хати, Вітчизни, а головні надії щодо її визволення він покладає на слово. Так через усвідомлення своєї внутрішньої сутності, процес глибокого самопізнання Тарас Шевченко міркує про шляхи подальшого розвитку майбутнього України.

1. Горський В. С. Історія української філософії. Курс лекцій. – К., 1996.
2. Жулинський М. Українська література. Творці і твори. – К., 2011.
3. Луцький Ю. Між Гоголем і Шевченком. – К., 1998.
4. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992.
5. Яцюк В. Віч-на-віч із Шевченком. Іконографія 1838–1861 років. – К., 2004.